

SLOVENSKI KRIMINALNI ROMAN PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Od leta 1874, ko je Jakob Alešovec v Bleiweisovih *Novicah* izdal prvi del kriminalne povesti *Poštna nakaznica*, ki jo literarna zgodovina šteje za prvo slovensko kriminalko, do 2. svetovne vojne je slovenska kriminalka narasla na štiri avtorje s 16 besedili. Jakob Alešovec in Fran Milčinski, ki sta pisala kriminalke manjšega obsega, sta žanrska pravila kriminalke spreminjala: Alešovec potrebuje za prijetje zločinca naključje kot višjo pravičnost, pri Milčinskem pa se detektiv, bralec in zločinec smejejo nespretnemu detektivu. Oba najpopularnejša vzorca detektivske pripovedi (klasični in trdi) sta bila vpeljana šele med obema vojnoma z romanoma Iva Šorlija *Pasti in zanke* (1922; trda detektivska zgodba) in Ljube Prenner *Neznani storilec* (1939; klasična detektivska zgodba).

slovenski kriminalni roman do 1941, žanr, antikriminalka, trda in klasična detektivska zgodba, J. Alešovec, F. Milčinski, L. Prenner, I. Šorli

From 1874 – when Jakob Alešovec in Bleiweis' *Novice* published the first part of his mystery short story *Poštna nakaznica*, which is in literary history considered the first Slovene mystery – to WWII, the Slovene mystery grew to four authors and 16 texts. Jakob Alešovec and Fran Milčinski, who wrote shorter mysteries, kept changing the genre rules of the mystery, i.e., Alešovec needs a coincidence as higher justice for catching the criminal, while in Milčinski's work the detective, reader, and criminal laugh at the incompetent detective. Both most popular patterns of the detective story (classical and hard-core) were introduced into Slovene literature between the two World Wars with the novels *Pasti in zanke* (1922; a hard-core detective story) by Ivo Šorli and *Neznani storilec* (1939; a classical detective story) by Ljuba Prenner.

Slovene mystery novel up to 1941, genre, anti-mystery story, hard-core and classical detective story, J. Alešovec, F. Milčinski, L. Prenner, I. Šorli

1 Uvod. Slovenska kriminalka pred 2. svetovno vojno obsega štiri avtorje s skupaj šestnajstimi besedili, od tega sta dva romana, ostalo so kratke pripovedi. Če hočemo oba romana ustrezno umestiti v predvojni korpus slovenskih kriminalk, si moramo najprej ogledati kratke kriminalne pripovedi, ki so bile njuna predhodnica.

2.1 Alešovec. Zgodba slovenskih kriminalk se začne v drugi polovici 19. stoletja, v času, ko »se slovensko politično gospodarsko meščanstvo [...] šele formira« (Kmecl 1975: 120), natančneje leta 1874, ko je bila v Bleiweisovih *Novicah* v šestih nadaljevanjih objavljena prva od osmih Alešovčevih zgodb *Iz*

sodnijskega življenja z naslovom *Poštna nakaznice*. V petih letih se ji jih je pridružil še preostalih sedem, najdaljša zgodba ima petnajst nadaljevanj. Zgodbe pripoveduje prvoosebni preiskovalni sodnik, ki ga službena pota nosijo sem in tja po avstrijskem cesarstvu. Preiskovalni sodnik, ki ima vlogo detektiva, ni kakšen veleum kot Poejev Dupin ali Doylov Holmes, je pa vesten uradnik, ki se spozna na postopke in ima nadpovprečno razvit spomin. Ta in pa naključje, volja »večne pravice«, kot ključni poseg v zgodbo imenuje Alešovec, delata detektiva uspešnega pri lovu na tolovaje.

Alešovčeve pripovedi imajo vse po vrsti po dva dela. V prvem sta predstavljena zločinec, zanj zvemo kmalu na začetku in nedvoumno, in kriminalno dejanje – kraja, poneverba ali umor. Zločinec se vedno pravočasno umakne ali mu zaradi pomanjkanja dokazov zločina na sodnji ni moč dokazati. Nato nastopi drugi del, v katerem »večna pravica« pripelje zlikovca preiskovalnemu sodniku v roke. Kazen je za Alešovčeve zločince vedno dokončna: umrejo v zaporu ali na begu.

Alešovčeve kratke pripovedi niso grajene po načelih klasične detektivske zgodbe, ki je bila v Alešovčevem času v mnogih meščanskih predelih Evrope na moč popularna. So mešanica (a) pitavalov in (b) klasične detektivske zgodbe:

(a) zgodbe, so pravzaprav zanimivejši primeri iz sodne prakse, ki jih po spominu pripoveduje preiskovalni sodnik;

(b) uganka obstaja: ne sicer kdo je moril, ampak kako bodo zlikovca prijeli; prvina klasične detektivske zgodbe pa je tudi značilnost, da se po uspešno razrešenem primeru v idilično okolje malega mesteca vrne mir: zločin je enkratno, kriminal je obvladljiv.

Alešovec je razmerje, kjer sta zločinec in pisec posestnika skrivnosti in družno nastopata proti detektivu in bralcu, ki skrivnost odkrivata, kar je značilno za klasično detektivsko zgodbo, spremenil tako, da pisec, detektiv in bralec (vsi trije!) nastopajo proti zločincu (Kmecl 1975: 118).

2.2 Milčinski. Leta 1907 je objavil detektivsko pripoved *Ura št. 55916* Fran Milčinski. Ljubljanski detektiv Jakob Ciber, ki »sliši travo rasti, duha že danes bržole, ki se bodo jutri pražile«, in mu oči »vidijo okrog vogala«, je groteskni detektiv, ki po naključju najde izgubljeno uro in svojo grotesknost sprevrže v lastni triumf. Komičen je tudi drugi detektiv Frana Milčinskega, Mavricij Pikec. Štiri njegove detektivske prigode je Milčinski objavil v *Jutru* in *Novicah* leta 1924. V *Požigih v Hruševju* (Milčinski, 1980: 95) detektiva takole okarakterizira:

Gospod Mavricij Pikec je najslavnejši detektiv, o nobenem drugem ne govore pri »Belem volu« toliko kakor o njem [...]. Prej je služil na policiji in je ondu užival splošno zaupanje; nikdo ni tako sijajno kuril peči in pometal stopnic kakor on. Potem mu je pa umrla teta in mu zapustila hišo in nekaj denarja, pa se je odpovedal službi. In sedaj je gospod Mavricij Pikec upokojen in živi od najemnin in obresti in od svoje slave kot zasebni detektiv. Toda ni zasebni detektiv iz dobičkarije, nego iz zanimanja za stvar in ker ima zanjo poseben dar.

Ta dar pa je tak, da nobenega primera ne reši uspešno. Vedno in povsod se zgodi, da postane on ali žrtev, kot denimo v pripovedi *Skrivnostni strup*, kjer žveči tiso, kakor dva osla, ki sta poginila in njuno smrt pravkar raziskuje pa ob tem skoraj sam umre, ali pa ga imajo po pomoti za zločinca: v *Požigih v Hruševju* ga obrcajo in vklenejo, ko hoče prijeti piromana, za katerega se izkaže, da je le detektiv, ki je tako kot Mavricij Pikec vohljajal po mestu za pravim piromanom. V pripovedi *K umoru gospoda Patakona* pa najde Mavricij Pikec na polju, ki ga je sam podolgem in počez prehodil, iščoč sledi morilca, odtise lastnih čevljev (da najde lastne sledi, ni čudno, če je polje nekajkrat sam prehodil) in pride do logičnega zaključka, da je morilec – on sam!

Uganka pri Milčinskem na začetku obstaja: ukradena ura, požgane hiše, dva poginula osla in umor gospoda Patakona. Razrešitev uganke pa ni po pričakovanih modela klasične detektivke. Za ukradeno uro se izkaže, da je bila samo zgubljen, hiše je požigal slaboumni županov sin, ki ga je veselilo gledati plamenčke, oslov tudi ni nihče zastrupil, ampak sta žvečila tisine vršičke in zato žalostno poginila. Smrt gospoda Patakona pa ostane še po koncu zgodbe nerazrešena, »zavita v tajinstveno kopreno«, kot pravi pripovedovalec, ker stopi v ospredje absurdna Pikčeva ugotovitev, da ga je po odtisih stopal sodeč ubil kar on. V vseh primerih so prvine kriminalke sicer uporabljene, a speljane proč od žanra, gre torej za antikriminalko.

Če je pri Alešovcu razmerje pisec/zlikovec proti bralec/detektiv obrnjeno v škodo zločincu, je pri Milčinskem obrnjeno v škodo detektivu: pisec, bralec in zločinec(!) se vsi trije rogajo detektivu in se mu na vsa usta režijo, ko po butalsko rešuje zagonetne detektivske primere, in to tako očitno, da se piscu v pripovedi *K umoru gospoda Patakona* niti ne zdi vredno umora na koncu pojasniti.

3 Zastranitev: klasična in trda detektivska zgodba. Pojma klasična in trda detektivska zgodba, s katerima se da dobro opisati slovensko kriminalko pred drugo svetovno vojno, je definiral John G. Cawelti (1982).

Za klasično detektivsko zgodbo, ki se je pojavila v Angliji sredi, razvila pa konec 19. stoletja (Poe, Doyle) in se dogaja v skrivnostnem, pravljичnem velikem mestu ali kakem podeželskem dvorcu, je značilen detektiv, ki ima izredno razvito intuicijo, logično sklepanje in je aristokrat. Dela tako rekoč v rokavicah. Ogleda si prizorišče, zbere indice, in medtem ko se njegov družabnik, ki ima vlogo posrednika med detektivom in bralcem, neveden sprašuje, ali bo uganka sploh kdaj ugledala luč rešitve, primer uspešno razreši. Detektivu praviloma nihče ne grozi. Dogajanje poteka tako, da je uganka, ki je bila postavljena na začetku, na koncu razrešena. Ena uganka, ena rešitev. In značilno za klasično detektivko je še, da se mir, ki je bil v idiličnem mestecu porušen s kriminalnim dejanjem, povrne, ko zločinca ujamejo – kriminalno dejanje je le deviacija, ki zgine, ko primejo zločinca, kriminal ni neizkoreninljivo družbeno zlo. Kazen pri klasični detektivski zgodbi ni poudarjena:

primer je rešen, ko je znan storilec. To, da ga ujamejo in predajo sodnji, je samo-omevna reč, a z njo se detektiv ne ukvarja več.

Za trdo detektivsko zgodbo, ki se je razvila v 20. in 30. letih 20. stoletja v Združenih državah Amerike (Hammett, Chandler, Gardner) in se dogaja v velikih, odbijajočih velemestih, je značilen detektiv, ki ni nikakršen veleum, je pa trdoživ in vztrajen do onemoglosti. Sodobni meščanski vitez je, ki išče storilca in ga, če je treba (sodni mlini meljejo počasi in včasih tudi v prid kriminalcu!), tudi kaznuje kar sam. Tak detektiv je nemalokrat pretepen in okrog ušes mu žvižgajo krogle. Praviloma nima pomočnika, da bi dobil bralec šele z njegovo pomočjo vpogled v detektivovo sklepanje – ne potrebujeta ga ne on ne bralec, ker je vse, dogajanje, sklepanje in ukrepanje, bralcu neposredno pred očmi. Začetno kriminalno dejanje se v zgodbi razraste v neslutene širjave in lahko oplazi tudi visoke policijske, vojaške, bančniške, politične vrhove. Na koncu so začetno kriminalno dejanje in prestopki, na katere je detektiv naletel ob odkrivanju resnice, sicer rešeni, a kriminal ostaja, mir, ki je porušen, ni nikoli spet vzpostavljen in detektiv je že vnaprej obsojen na nikoli izvojevano vojno proti oceanu kriminala. V trdi kriminalki ima svoje mesto tudi ženski lik. Praviloma se pojavi kot detektivova ljubica, na koncu pa se izkaže, da je pravzaprav zločinka, ki jo detektiv navkljub svoji čustveni prizadetosti žrtvuje v imenu pravice.

4.1 Šorli. Prvi slovenski detektivski roman smo dobili šele leta 1922, Šorlijeve *Pasti in zanke*. Dogajanje se pri Šorliju razvija po vzorcu, ki je značilen za trde kriminalke: začetno kriminalno dejanje, pri Šorliju gre za umor, požene dogajanje, ki pa iz mlakuže zločinskega dejanja odjadra v morje zločina: bolj ko gre zgodba h koncu, bolj je razvidno, da gre za bitko dr. Apeliusa, ki nastopa v vlogi detektiva, s celo zločinsko mrežo, ki je s sveta spravljala samske bogataše in si prisvajala njihovo bogastvo.

Tudi vloga ženske, Stele, je v romanu taka, kot pritiče trdemu detektivskemu romanu: je detektivova ljubica, za katero se na koncu izkaže, da je zločinka. Graščak dr. Apelius, ki prevzame vlogo detektiva, je tudi podoben trdim detektivom (le s to razliko, da je aristokrat), saj pride v položaj, ko že začnejo rožljati samokresi. Značilnosti torej kažejo, da gre v *Pasteh in zankah* za trdi detektivski roman.

4.2 Prennerjeva. Ljuba Prenner je sedemnajst let pozneje, leta 1939, objavila drugi detektivski roman v zgodovini slovenske kriminalke, sama ga je skromno poimenovala z »malomeščanska kriminalna povest«, in mu dala naslov *Neznani storilec*.

V zatohlem provincialnem mestecu Lipnici, ki od lastnih preležanin kar hrepeni po kakšnem dogodku (okolje in dogajanje precej spominjata na Grumovo dramo *Dogodek v mestu Gogi*), je umorjeno dekle Ančka. V lov za storilcem, ki je na kraju zločina zgubil cigaretnico z začetnicama M. T., se poženejo tako sodnijske oblasti kot gruča amaterjev. Ob vmesnih satiričnih vložkih, ki opisujejo slaboumne kolobocije lipniških malomeščanov, se zgodba odvija proti usodnemu koncu, ko sodnijski

praktikant France Barnavt razkrinka zločinca. Tega na begu obstreli stražnik, morilec pade v vodo in tragično konča v turbini žage.

Pri Prennerjevi je začetna uganka, ki je ena sama in se ne razrašča v nove in nove zločine, na koncu razrešena: ko je zločinec odstranjen, ko je zlo izkoreninjeno iz družbe, se v provincialno mestece povrne mir. Detektiv, sodnijski praktikant Barnavt, sicer ni Holmes, je pa glede na lipniške detektivske šarlatane vseeno pravi mojster logičnega sklepanja, ki ga storilec nikjer fizično ne ogroža. Tragičen konec zločinca pa je eksemplaričen. Roman Ljube Prenner je po vseh značilnostih klasični detektivski roman.

5 Zaključek. Kriminalka je meščanski žanr, je grozljiva zgodba in viteški roman obenem. A slovensko meščanstvo v drugi polovici 19. stoletja še ni moglo biti v tolikšni meri suvereno meščansko kot angleško, francosko ali nemško, kjer je bila kriminalka že domača. Zatorej tudi začetki slovenske kriminalke ne morejo biti dupinovski ali holmesovski.

Po zgledih začetnikov bi bilo namreč pričakovati, da se bo najprej razvila klasična detektivska zgodba, a se je razvil najprej Alešovčev hibrid, »značiln[a] strukturaln[a] prilagoditev književne vrste posebnim zgodovinskim potrebam slovenskega meščanstva« (Kmecl, 1975: 121), kjer sta izpostavljena »večna pravica«, ki vedno pripelje zločinca v roke sodniji, in smrtna kazen, ki doleti tistega, ki se ne drži meščanskega kodeksa. Nato se pojavi še antikriminalka Frana Milčinskega. Razlog za tovrstne pripovedi je treba verjetno v prvi vrsti iskati v avtorjevem značaju.

Šele ko je bilo na kriminalnem bulevarju že najti sledove dveh kočij, pripeljeta v slovensko literaturo Šorli in Prennerjeva vsak svoj roman, ki zapolnjujeta vrzel s tem, ko uresničujeta oba začetna in najpopularnejša obrazca kriminalnega romana – eden klasičnega in drugi trdega (pa še tu je v slovenski kriminalki vrstni red zamenjan: trdemu detektivskemu romanu šele tik pred drugo vojno sledi klasični).

Viri in literatura

- Jakob ALEŠOVEC, 1874–1879: Iz sodnijskega življenja. *Novice*. (Bibl. v Svetina 1999.)
- John G. CAWELTI, 1982: Klasična in trda detektivska zgodba. *Memento umori*. Ur. S. Žižek in R. Močnik. Ljubljana: DZS. 165–240.
- Miran HLADNIK, 1983: *Trivialna literatura*. Ljubljana: DZS.
- Matjaž KMECL, 1975: *Od pridige do kriminalke*. Ljubljana: MK.
- Adrijan LAH, 1997: *Mali pregled lahke književnosti*. Ljubljana: Rokus.
- Fran MILČINSKI, 1980: *Zbrani spisi* 4. Ur. B. Slodnjak. Ljubljana: DZS.
- Ljuba PRENNER, 1992: *Neznani storilec*. Spremna beseda I. Grdina. Ljubljana: Mihelač.
- Peter SVETINA, 1999: Krvavi zločin in vojska detektivov. *Množične smrti na Slovenskem*. Ur. S. Granda in B. Šatej. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 177–87.
- Ivo ŠORLI, 1935: Pasti in zanke. *Zbrani spisi* 6. Ljubljana: Knjižna založba tiskarne Merkur.